

ПІДЛІТКОВИЙ ЗЛОЧИН У ХАРКОВІ (80–90-ТІ РР. ХVІІІ СТ.)¹

У статті автор простежує факти підліткової злочинності у центрі Харківського намісництва – місті Харкові. Основні види злочинів (крадіжки) були пов’язані із торговельним характером міста. Частими випадками були обкрадання наймитами своїх господарів. Дослідник приходиться до висновку про те, що основним критерієм Харкова як міста у той час був транзит та жвава торгівля, особливий поділ праці передіндустріального міста, у той же час освіта та адміністративні установи відігравали у той час для Харкова не провідну роль.

Ключові слова: підліток, злочин, місто, Харків, совісний суд.

Останнім часом історична наука все більше уваги звертає на низку моментів, на які раніше не зважали. До найбільших проблем такого кшталту належить проблема міської історії, пояснення особливостей міста й міського способу життя, урбанізаційних процесів та їхніх впливів, виявлення символіки міста – історична урбаністика. Виникнення та функціонування великих сучасних міст допоможе зрозуміти низку важливих рис суспільства, яке нині є переважно урбанізованим. Поряд із цим, важливою є проблема розуміння культури повсякдення через шерг збережених кримінальних справ. Тобто відхилення від норми, девіація, злочинність можуть служити ключем для розуміння самої норми, функціонування соціуму, діалогу громадських і державних інституцій, ролі простої людини в подіях певної доби. Час соціалізації індивіда – дитинство та підлітковий вік – є часто засадничим для розуміння культури в цілому. Девіації в разі розглядування кримінальної документації виявляються вагомим чинником для розуміння самої норми, мотивації поведінки індивіда. Однак дитячі та підліткові злочини тривалий час не були чітко виділені, не існувало органу, в компетенції якого були б ці типи злочинів. Великому поступові в цьому сприяли просвітницькі ідеї. Реформування місцевого правління та судової влади в Російській імперії (губернська реформа 1775 р.) визначило орган, одним із напрямків

діяльності якого став розгляд кримінальних справ неповнолітніх (як несвідомих злочинців) і винесення пом’якшених вироків, – совісний суд (єдиний на губернію)¹. Поширення губернської реформи на Слобідську Україну та Гетьманщину, створення намісництв і нових структур управління та судочинства впродовж 1780–1781 рр. спричинили і запровадження там совісних судів. На підімперських українських землях ці установи мали певний успіх, бо продовжували традицію існування ще з часів Речі Посполитої полюбовних судів². Однак дослідник цих установ та користувач матеріалами совісних судів має вагому проблему незбереженості документації³. З переліку вцілілих джерел виділяється збережений архів Харківського совісного суду в Державному архіві Харківської області – найповніший фонд совісного суду в усій колишній Російській імперії. Саме використання матеріалів цієї установи дозволяє пролити світло на повсякдення, життя підлітків у Харківському намісництві 1780–1797 рр., зрозуміти світ підлітка на реформованій імперським урядом околиці. Усього, за нашими підрахунками, у документації совісного суду міститься інформація про 172 підліткові злочини. Однак нашу увагу викликали насамперед злочини, здійснені в намісницькому центрі – Харкові. Їхня частка – близько чверті (41); з огляду на розмитість походження підлітків, їхні мандрівки та специфіку підліткових переступів, ця кількість може коливатися залежно від класифікатора. Цілком певним є, що така велика кількість виявлених злочинів пов’язана з адміністративною роллю Харкова як центру намісництва, де органи слідства й покарання значно розвиненіші, аніж у містечках намісницьких округ.

Колишне козацьке полкове місто Харків

¹ Частково дана стаття стала можливою завдяки дотації Канадського інституту українських студій (з Вічного фонду ім. Олександра і Галини Кулагиних, з Вічного фонду ім. Василя Кравченка та з Вічного фонду ім. Володимира та Ірини Літинських) на дослідження «Неповнолітні злочинці в Харківському намісництві (80-ті – 90-ті рр. ХVІІІ ст.)».

було визначене центром Слобідсько-Української губернії, створеної на базі слобідських полків у 1765 р. Вибір Харкова для центру був природним: географічно місто розташовувалося посередині між слобідськими полками, геополітично було близьким до великоросійських губерній і відіграло особливу роль (через нього імперські сили рухалися на Крим і Кавказ), нарешті, мало не лише вигідне розташування, але й низку адміністративних установ (полковий центр, місце розміщення командування Української дивізії) та вагомий регіональний освітній заклад – Харківський колегіум⁴.

Міста на колонізованих територіях Слобідської України з 60-х рр. XVIII ст. починають відігравати інакшу роль, ніж полковий чи сотенний центр часу слобідських полків. Інтенсифікуються торгівля та міграції населення, ці міста слугують великим перевалочним пунктом у русі імперії на південь, але економічні зміни мали й серйозний соціальний супровід. Імперія реформувала соціальну структуру місцевої спільноти. Наявний прошарок міщан, який відбивав соціальну структуру переселенців на слободи ще з часу Речі Посполитої, було ліквідовано в слобідських містах під час реформи 1706–1708 рр. разом із воєводським управлінням⁵. Однак під час ліквідації козацької автономії та спроб накинути загальноімперський соціальний стандарт на Слобідську Україну постало питання утворення соціального прошарку жителів міст з елементами власного самоврядування. Отже, прошарок міщан формувався штучно. Але в слобідських містах дивним чином перепліталися старі звичаї, елементи яких зберігалися протягом тривалого часу, і нові впровадження імперського центру. Яскравим виявом цього були спроби впровадити цеховий устрій серед ремісників Харкова в 60-х рр. XVIII ст. подібно до «великоросійських міст», хоча поділ на цехи існував серед місцевого населення від часів залюднення міста і мав свою специфіку⁶. Тогочасне «ранньомодерне» місто мало свої характерні риси: перевага продуктивних осіб молодого (активного) віку зі зменшенням кількості дітей (і народжуваності) порівняно з сільським населенням, пізніший вік вступу в шлюб, наявність великої кількості мігрантів і специфічних «міських» мікрогруп – як етнічних (етнічні меншини), так і соціальних (жебраки, торговці, повії, чиновництво)⁷.

На тлі зростання нових відносин і власне злочинного світу виокремлюється намісницький центр Харків. Визнаймо: не слід перебільшувати значення міста, у цьому випадку намісницького центру, сукупне населення якого ледь перевищувало десять тисяч. Соціальну основу населення становили «військові обивателі» – особи, свого часу переведені з козацької служби; прошарок «міщан» переважно формувався з цієї соціальної категорії та приїжджого купецтва⁸. А основним заняттям «городян» було сільське господарство, «місто» було оточене великою кількістю хуторів. «Рустикальність» Харкова постає досить характерною рисою. Однак інші тенденції підкреслюють розвиток Харкова саме як міста, що поволі віддалялося від сільського способу життя. Найвизначніші історики Харкова Дмитро Багалій та Дмитро Міллер слушно зазначили, що «друга половина XVIII ст. є розквітом у торговельній діяльності Харкова»⁹. Чотири ярмарки, щоденні базари, велика кількість яток і приїжджих купців – свідчення такого розквіту. Так само досить інтенсивно розвивались і збільшували свою частку кустарні ремесла. За даними 1794 р. про заняття населення, ремісники та «промисловці» становили 47% сімей, 18% складали рільники (селяни), 14% – купці та торговці; чиновники, військові, особи без визначених занять становили решту 21%¹⁰. Тобто Харків поволі втрачав своє сільське обличчя, поєднуючи кустарні ремісничі промисли із заняттям сільським господарством. До всього, спостерігаємо нові вторгнення в сам міський ландшафт: початок правильного планування, поділ на частини, пожежну та поліційну служби, будівництво кам'яних будівель (губернаторського дому) та мостів тощо¹¹. Нарешті, слід відзначити й появу внаслідок міської реформи 1785 р. поліційної посади «городничого»¹² – засобу для контролю за харківськими мешканцями. Харківські городничі, особливо Трохим Ек¹³, відомі своєю активністю на тлі городничих інших міст Харківського намісництва.

Для низки адміністративних центрів Харківського намісництва, які мали назву міст, крім «рустикальності», розвитку торгівлі та початку реформувань міської структури та міського простору, була серед визначальних і ще одна ознака – це наявність найманої підліткової сили, яка визначала віковий склад населення міста, була

невід'ємною частиною міського соціуму¹⁴. Місто ставало притягальним центром для наймитів, підлітки прямували сюди особливо охоче для «науки» й заробітку. Чиновники привозили з собою неповнолітніх служників, мандрівний елемент сприяв постанню саме міського ладу життя, що пов'язується з «протоіндустріалізацією» і небезпідставно вважається попереднім тлом для інтенсивного капіталістичного розвитку. Крім тубільного населення міста, з'явилася велика кількість інакшого, чужого елемента. Власне, яскраву констатацію щодо цієї частини населення міста дав автор «Топографічного опису Харківського намісництва» 1788 р.: «Кромѣ урожденныхъ харьковскихъ жителей, проживають в семь городѣ находящіеся въ воинской и статской службахъ чины, такожъ иностранные и иныхъ городовъ російскіе торговцы въ довольномъ количествѣ, равно какъ и мастеровые, приходящіе изъ разныхъ мѣстъ столяры, плотники, каменьщики, кирпичники, харчевники: и наемные работники умножаютъ число народа; состоящіе при обѣихъ харьковскихъ училищахъ учителя и ученики съ служителями ихъ составляютъ количество до 1000 человекъ»¹⁵. Саме цей контингент виявиться основним фігурантом кримінальних справ. Окремі ж злочини є досить показовими: характерними для тогочасного міста були підліткові крадіжки на ринках і базарах, обкрадання служниками господарів або квартирантами власників квартири.

Харків виявиться великим місцем зосередження злочинів таких типів. Звичайно, поруч із підлітком-злочинцем подекуди виявиться дорослий керівник, і неповнолітній буде лише найвним виконавцем. Тринадцятилітній Яків Зубков зі Старого Оскола Курського намісництва був відданий у слуги до харківського купця Дорофія Синицина. У грудні 1788 р. хлопчик добровільно признався прикажчикові Синицина Іллі Волосаєву, що крав гроші й товар. Зубков зазначив, що робив він те все на прохання маркітанта Гаврила Васильєва, котрий продавав на базарі пиріжки. Служник поцупив асигнацію в 25 рублів, голову цукру, хустки й кофти (він не запам'ятав кількості) та півдюжини рукавиць; усе Зубков віддавав Васильєву¹⁶. Подібно обкрадали купців і інші служники. 1791 р. чотирнадцятилітній Яків Дяков, козацького звання, з села Тетлеги біля Чугуєва, пішов до Харкова в найми, і там його найняв купець Яків Попов з угодою платити

три рублі на рік. Під час торгівлі на Петрівському ярмарку в Змієві Дяков украв у наймача двадцять рублів вісімдесят копійок, та потім ті гроші повернув. Під час Миколаївського ярмарку в слободі Хотомлі він поцупив «трубку лент», а потім разом з іншим робітником Матвієм Запорожченком украв у хазяїна в коморі дві шапки горіхів, олов'яну цукерницю, срібну ложку й меду горщик. Однак хазяїн виявив крадіжку, і хлопців немилосердно висікли батогами. Після екзекуції обидва робітники втекли до поміщиці Катерини Стремухової в село Богодарівку (за Чугуїв), там їх схопив виборний, бо вони не мали пашпортів, і відправив до Чугуєва¹⁷. Однак у цьому випадку крадіжка служника в торговця-господаря є досить неоднозначним видом злочину. Виявляючи пропале, господар часто жорстоко бив підозрюваного служника, щоб той признався у вчиненні злочину. У травні 1789 р. курський купець Олексій Безподарний, що мешкав у Харкові, заявив городничому Звереву, що його служник, підліток Захар Вовков украв у нього сто п'ять рублів асигнаціями, у чому признався. Проте під час слідства служник заявив, що грошей не брав і що признатися його змусив сам Безподарний¹⁸.

«Торговельні» злочини не обмежуються обкраданням підлітком купця-хазяїна. Крадіжки на базарах і ярмарках, торговельних місцях і шинках мають широкий спектр. До Харкова прийшли діти сумського обивателя Михайловського Василь (дванадцяти років) та Павло (восьми років) з матір'ю Агафеною й оселилися за річкою Нетечею. Узимку 1795 р. хлопці пішли на базар у м'ясний ряд, зняли «половую доску» в ятці харківського м'ясника Тимофія Ващенка. Туди заліз молодший Павло й повитягував три частини свинини та «баранчика». Вкрадене хлопці потягнули в хату козака Собніна, що була порожньою, і заховали на горищі. Однак хлопців, коли ті несли з-під ятки в руках м'ясо, побачила донька харківського обивателя Василя Мотузки й побігла до городничого Ека. Михайловських упіймали в самому будинку, де вони ховали «здобич»¹⁹. У цих злочинах, якщо підліток і діяв сам, наявна бодай присутність дорослих. 1791 р. піддані майора Семенова з села Калашникова (Вовчанської округи) разом зі старостою села поїхали до Харкова для продажу панської коняки та шпаги. Один із них, чотирнадцятилітній підліток Наум Михай-

лов, украв на базарі рукавиці й почав продавати разом зі старостою свого ж села; так обидва й були зловлені та доставлені до городничого Федора Кудрицького²⁰. Кілька підданих статського радника та кавалера Сабурова (Іван Лунін, Федір Ткаченко, Герасим Козлов) у Харкові 1796 р. вночі обкрадали шинки: у козака Якова Устеченка з «шинкового дома» зі «шкафи» вони поцупили двадцять п'ять рублів, «платок бумажный» та срібний перстень із червоним каменем, а у вдови Горпини Куниченкової вкрали три відра «красного вина» та два відра вишнівки²¹.

Тобто Харків – великий торговельний центр, де приїжджий купець потребував робітників та слуг, – визначав такий вид злочинності, як обкрадання хазяїна. Загалом міста й містечка другої половини XVIII ст. були немов магнітом для мандрівного елемента, тож і поширювався такий тип злочинів. Міський спосіб життя долав етнічні упередження: росіяни-«однодворці» крадуть, як і українці – «казенні обивателі». Тут слід, крім етнічності та вікової складової, визнати й певне значення гендерного поділу. Обкрадання служницями господинь та господарів виявляється однією з найпоширеніших саме дівчачих девіацій. Маленьких дівчаток використовують дорослі служниці. Феодосія Сльчинова, донька каноніра Олексіївської фортеці (Українська лінія, Катеринославське намісництво) Андрія Сльчинова, у віці дев'яти років 1792 р. була віддана рідним братом на виховання до харківського купця Івана Беляєва. Якось у Харкові під час Великого посту її запросила до себе доросла служниця священика Івана Калиновського Ірина Мірошниченкова і навчала, щоб крала речі в господарів й приносила їй, а вона за те буде платити гроші. Спочатку Феодосія принесла батистову косинку, але Мірошниченкова не заплатила. Далі Феодосія вкрала вибійчасту хустку, срібні сережки та білу запаску. Одного разу Феодосія була послана відганяти хазяйську корову й зустріла Ірину; та повела малу в дім до священика Калиновського (де й наймитувала), одягла на дівчинку юпку байкову, «накрыла оную рядом, щоб нікто не мог узнать», наказала якнайшвидше бігти до Лопанського мосту і навчала: «Як хто буде питати, говори: біжу на річку». Сама Ірина йшла слідом за Феодосією, під мостом зняла з неї юпку й віддала невідомій дівчинці, а сама відвела Сльчинову до козачки Абраменкової,

у якої Феодосія жила два дні, а на третій її відшукала донька купця Беляєва, Тетяна, й відвела до свого батька²². Ірина Мірошниченкова все заперечувала, тобто покарання за визнані крадіжки мала нести дев'ятирічна дівчинка.

Оглядаючи проблематику стосунків «служниця – хазяїн (хазяйка)», варто відзначити ще інші соціальні підстави, які характеризують такий злочин. Звичайно, причетність дівчат, відірваних від домівки й соціальних структур, до злочинів стає зрозумілою через походження та манери поведінки. Піддана поміщика Федора Куликовського, Мотрона Гайворенкова, народилася в Кременчуці і 1791 р. була підманута й вивезена циганами до Чугуєва. У Чугуєві Гайворенкова мешкала у різних людей «в работницах», а з Чугуєва пішла наймитувати до Харкова. У Харкові Мотря зупинилася на квартирі в солдатки Мотрони Малишевої. Квартирантка обікрала хазяйку²³ й утекла, жила за Харковом у «купчиновых» заводах, де й була спіймана. На допитах зазначила, що юпку та дві хустки в неї відняли невідомі їй солдати. Гайворенкову визначено покарати нагайками та відправити поміщикові, а втрачені речі Малишевій не відшкодовувати, бо немає з чого²⁴.

Але поряд із приїжджим у таких дівчачих злочинах важко не помітити місцевий елемент. Харківська вдова, шинкарка (поширений у Харкові промисел) Тетяна Слюсарева (в дівоцтві Довбніна) за «слабостью здоровья» довірила шинкувати робітниці, доньці харківського обивателя Якова Мотузки Ірині. По шинкуванні вдова звинуватила робітницю, що та покрала в неї зі скрині гроші, які мали бути відіслані до брата Слюсаревої, поміщика Євстафія Довбні (чий, вочевидь, і був шинок), у слободу Велику Данилівку. Однак дівка «признанія не учинила», а Слюсарева «доказательств не представила», і Харківський совісний суд не став розглядати цю справу²⁵.

Не лише дівчата-служниці виявляються місцевим девіантним елементом. Неповнолітнього (15 років) Григорія Романова з Харкова (сина обивателя Романа Зайця), який восени 1788 р. був робітником харківського купця Прокофія Мечетника, хазяїн послав купити сіно. Однак робітник вирішив не купити, а вкрати сіно на подвір'ї Харківської ремісничої управи. Але у дворі жили собаки, і, щоб відбиватися від них, Заєць схопив чужі вила, які трапилися під руку. Врешті через

галас його спіймав цеховий Павло Сухенький (чиє сіно й було у дворі управи) та передав городничому Звереву²⁶. Злочин був настільки мізерним, що суд повернув злочинця купцеві Мечетнику, однак основне питання в тому, чи Заєць додумався сам узяти гроші в хазяїна й украсти сіно, чи його спрямував на крадіжку сам Мечетников.

Торговельний та адміністративний характер міста передбачав наявність осіб, які займалися перевезеннями, перебували в місті транзитом: поштових служників, ямщиків, окремих категорій чиновників та військових на постої. «Мандрівний» підліток воліє не залишатися на одному місці, а втекти, помандрувати, змінити соціальний статус. Кріпосний Петро Сирков, якому 1788 р. йшов сімнадцятий рік (важливо, що й «грамоты учон»), на Покрову 1787 р. на ярмарку в Харкові побачив трьох ямщиків і запитав, звідки ті; ямщики відповіли, що з Кременчука. Кременчук був «воротами на південь», привабливим місцем для мандрівного й девіантного елемента. Петро вже давно хотів утекти від поміщика, колезького асесора та кавалера Сабурова, і запитав у ямщиків, чи не відвезли б вони його до Кременчука. Ямщики погодились, але в підлітка не було грошей для платні, то домовилися, щоб Петро приносив їм речі, вкрадені у свого пана, а вони за нагоди відвезуть його в Кременчук і запишуть у міщанське звання²⁷. Петро накрив чимало одягу: плащ красного сукна, сюртук, халат, два камзоли, «із глажи» штанів дві пари (одні суконні, а другі чорної матерії) тощо. У день, коли вирішено було тікати, ямщики заїхали з Петром «додому» і ще накрали столового срібла. Поїхали крадії манівцями, повернули з Харкова на північ, на Білгородський шлях, на Деркачі, а вже звідти на Кременчук. Однак у Кременчуці Сиркова впіймали й відправили до Катеринославського намісницького правління²⁸.

Тобто вирішальним середовищем виявляється торговельне, часто транзитне, але світ наймитів та наймичок мав іще й інші підстави для девіацій. Сама система дорослішання передбачала ранне відокремлення підлітка від родини та дому, «навчання», найм, служіння, службу, заробітчанство тощо. Приїжджі наймити, слуги теж помічені в злочинах у місті, особливо в згаданих уже й поширених обкраданнях господарів, сусідів, здавачів квартир. Служник харківського жи-

теля Федора Половниченка, п'ятнадцятилітній Марко Хиренко, у квітні 1787 р. зайшов у відчинену комору іншого харківського мешканця Харитона Лисенка (Лисенко жив в одному дворі з Половниченком), де вкрав зав'язані в білій хустці гроші (Лисенко в скарзі назвав неймовірну суму: 99 срібних та 15 мідних рублів). Потім Хиренко ходив красти ще раз, та його спіймали²⁹. Неповнолітній служник регістратора Якова Соловійова, дванадцятилітній Олександр Пипін, жив разом із господарем на квартирі у вдови-регістраторші Марії Носачової в Харкові. На початку жовтня 1783 р., коли господині не було вдома, «прибравши к сундуку еє ключ», Олександр украв із тієї скриньки сім рублів. Однак крадіжку виявили, й Олександр повинився. Незважаючи на те що справа дійшла до совісного суду, вдома була винна Соловійову чотири рублі, а Соловійов, щоб забрати хлопця, дав ще шість³⁰.

Однак тубільні харківські підлітки так само, як і приїжджі, задіяні в схожих крадіжках. У вересні 1796 р. харківські купці Матвій Ващенко, Яків Лелюк, Іван Ващенко спіймали Семена Кириченка (15 років), сироту – сина померлого цехового. Після обіду 15 вересня він пішов до м'ясного ряду, підліз під лавку, зняв дошку, заліз до ятки й украв два ножі та шістнадцять рублів, однак на злочині був спійманий купцями і визнав свою провину³¹. Інша справа теж доволі цікава, хоч і не доведена. Агафія Млодзинська, дівчинка, якій 1792 р. йшов лише одинадцятий рік, у Харкові була віддана до вдови, обивательки Марії Харченкової, на навчання. У червні 1792 р. дівчинку привели до харківського городничого Закройщикова, і вона зізналася, що на другий день Трійці залізла на горище і знайшла там гроші, завернуті в березову кору («дятьжки в березке в капшуку денги»). Усі знайдені гроші (Харченкова стверджувала, що там було сімнадцять рублів сріблом) дівчинка віднесла до матері Марії Млодзинської, а та дала їй дві копійки, які дівчинка подарувала доньці вчительки, «Харченкової девке Афимии». Оскільки дівчина була неповнолітньою, Закройщикова відправив її до совісного суду. Але в суді дівчинка все заперечила, заявивши, що грошей не брала й матері не давала, і її залишили без покарання³². Так само в Харкові 24 серпня 1796 р. дві харківські жительки: повнолітня Варвара Ільченкова та чотирнадцятилітня Параскева Фесенкова (у

справі низка різночитань прізвищ, бо «Прасковья Герасимова, дочь отставного гусара Чернушенка... Фесенкова она ж») – залізли вночі через віконце в будинок білгородської міщанки Катерини Слатіної, що мешкала в Харкові, вкрали три пухові подушки, дві сорочки та дві хустки й віднесли за Харків дівці Мотроні³³. Малолітній Яків Рибасов крав 1785 року гроші в харківського жителя Якова Шишки та у свого родича, колезького регістратора Олексія Рибасова³⁴. На початку 1797 р. харківський обиватель Трохим Лелюк «ситив» мед у «броварі» купця Марчинова та помітив, що жінка Фекла Бережна (піддана поміщика Федора Квітки, яка жила в тому броварі) і два хлопці: Степан Добродін (11 років) та Іван Кардашов (13 років) – крали з того «броваря» віск. Лелюк повідомив про те харківського городничого Ека, і той заарештував хлопців. Виявилося, що обидва – мешканці села Рогового (напевно, Рогані) біля Харкова³⁵.

Тож слід визнати, що підліткові злочини в Харкові не пов'язувалися лише з мандрівним чи приїжджим елементом, але мали і місцевих фігурантів, що, власне, свідчить про неоднорідність соціальних відносин у намісницькому центрі. Практично не спостерігаємо вуличної злочинності, грабунків, здійснених неповнолітніми, особливо тяжких злочинів. Це частково пов'язане зі специфікою справ, переданих до совісного суду, але водночас є свідченням доволі своєрідних соціальних відносин та особливого характеру міста.

Ми зосередилися лише на крадіжках, випустивши дві винятково харківські справи, пов'язані з проституцією, де основними фігурантками виступають неповнолітні дівчата з сусідніх сіл та містечок, утягнені в розпусту місцевим купецтвом³⁶. Свого часу Ігор Сердюк, висвітлюючи проблематику ранньомодерного міста на Гетьманщині, слушно зазначив про проституцію як міське явище: «Проституція обумовлена демографічною поведінкою міського населення, і вона необхідна у соціумі з високою часткою неодружених чоловіків або заробітчани, які залишили дружин удома, а самі тривалий час перебували у місті»³⁷. Девіантний Харків пов'язаний із цим явищем передусім через торговельний елемент.

Однак якщо на проституцію неповнолітніх ми натрапляємо як винятково харківське яви-

ще, то існують злочини неповнолітніх чиновників, а злочинність серед цього кола була характерною і для інших міст, адміністративних центрів намісництва³⁸. Єдине, що дивує, – це лише одна кримінальна справа щодо «студента». «Классического ученика», сироту зі щойно відкритого казенного училища Філіппа Рубльова 1786 р. звинувачував у крадіжці доктор Іван Кеппен, у якого той жив і працював³⁹. Згадані вище крадії – хлопчики Василь і Павло Михайловські, що прийшли свого часу з матір'ю із Сум до Харкова, – вочевидь, навчалися в Харкові (хоча невідомо, де саме). Василь зазначав, що читати вміє, а писати ні, а його молодший братик сказав, що «грамоти читать обучается»⁴⁰. Утікач, неповнолітній чиновник Роман Григорович, що втік із місця служби 1785 р., виразно пов'язаний, як видно зі справи, з колишніми викладачами та студентами Харківського колегіуму⁴¹. Невелика кількість злочинів «студентів» змушує нас із певним скепсисом ставитися до просвітницького образу Харкова як осередку освіти й науки. Велика кількість сиріт, які навчалися в Харківських казенних училищах, та особливості студентського життя в Харківському колегіумі мали б спричиняти ширше коло девіацій неповнолітніх. Хоча це питання потребує, звичайно, ретельніших студій.

Таким чином, перед нами місто, де основними кримінальними важелями для підлітків були насамперед його торговельний (транзитний) характер та система своєрідного поділу праці з поширенням найму неповнолітніх. Це основні підставові риси для характеристики міської культури того часу. Інші вагомі моменти адміністративного чи освітнього центру відходять на другий план. Цей характер ранньомодерного міста поволі набував інших на шарувань: транспортного вузла, промислового та фінансового, таки ж освітнього центру, – але він, напевне, буде засадничим для низки пошуків «харківського символічного простору». За рівнем торговельного та грошового обігу на початку ХІХ ст. Харків далеко обігнав сусідні міста й містечка, лише в цьому місті перебували купці, що мали торгівлю і в причорноморських портах⁴², та зосереджувався найбільший хрещенський ярмарок. Це, вочевидь, і надалі визначало специфіку підліткових злочинів.

1. Цит. за: Багалеї Д.И. Генеральная опись Про совісний суд існує досить вагома історіографія: *Барац Г.* Очерк происхождения и постепенного затем упразднения в России совестных судов и суда по совести. Историко-юридический этюд (Посвящается памяти А.Ф. Кистяковского) // Журнал гражданского и уголовного права. – 1893. – Кн. 3. – С. 1–40; Андриевский А. Деятельность Киевского совестного суда в первый год его существования (1782 г.) // Киевская старина. – 1891. – Т. XXIV. – № 7. – С. 119–129; Кизеветтер А. Совестные суды при Екатерине II (по материалам работ А. Кизеветтера, журнал «Голос минувшего» 1923 г.) // Воспитание и правопорядок. – 1992. – № 1/2. – С. 75–81; Кнорринг Н.Н. Очерки по истории Тульского совестного суда в екатерининское время. – Харьков, 1917; Рibaков І. Совісний суд на Україні // Науковий збірник Ленінградського товариства дослідників української історії, письменства та мови. – К., 1928. – Вип. I. – С. 33–44; Шандра В. Совісний суд в Україні кінця XVIII – першої половини XIX століття: структура, судові практики та архівні фонди // Український археографічний щорічник. – К., 2009. – Вип. 13–14. – С. 532–554; Шандра В. Совісні суди в оцінці сучасників (остання чверть XVIII – 1860-ті рр.) // Наукові записки: Зб. праць молодих вчених та аспірантів. – К., 2009. – Т. 19. – Кн. 1. – С. 443–453 та ін.
2. *Барац Г.* Очерк происхождения... – С. 3; Шандра В. Совісний суд в Україні... – С. 539.
3. *Шандра В.* Совісний суд в Україні... – С. 538.
4. Найвагоміша праця, що детально висвітлює історію Харкова: *Багалеї Д.И., Миллер Д.П.* История города Харькова за 250 лет его существования (1655–1905). – Харьков, 1905. – Т. 1. – 570 с.
5. Цю проблематику щодо Харкова автор розглянув у роботі: История харьковского городского самоуправления. – Харьков, 2003. – С. 54–60 (у співавт. з А. Антоновим та А. Парамоновим); див. також: Склокін В. Соціальні перетворення в містах Слобідської України (80–90 рр. XVIII ст.) // Наукові записки: Зб. праць молодих вчених та аспірантів. – К., 2008. – Т. 16. – С. 115–130.
6. Див.: *Маслійчук В.* Про цехові звичаї з фонду Харківської полкової канцелярії (1764 р.) // Київська старовина. – 2006. – № 6. – С. 107–112.
7. *Сердюк І.* Полкові міста Лівобережної України середини XVIII ст.: Историко-демографічний вимір (на прикладі Ніжина, Переяслава й Стародуба): Дис. ... канд. іст. наук. – Полтава, 2010. – С. 194–195.
8. *Багалеї Д.И., Миллер Д.П.* История города Харькова... – Т. 1. – С. 68–69.
9. При тому, як і личить історикам-позитивістам, відсутність належної характеристики торгівлі в козацьку добу вони віднесли до відсутності належного кола джерел: Там само. – С. 231, 237.
10. Там само. – С. 247.
11. Про це міститься багато інформації в листуваннях і відписках: ЦДІАК України. – Ф. 1710, оп. 2, спр. 170, 498, 502, 759, 1354, 1498 та ін. Див. також: *Багалеї Д.И., Миллер Д.П.* История города Харькова... – Т. 1. – С. 202–222. Цікаві спостереження про Харків залишив академік Василь Зуев, наголошуючи, щоправда, на переважно сільськогосподарських промислах харків'ян: Зуев В. Путешественные записки Василья Зуева отъ С.-Петербурга до Херсона въ 1781 и 1782 году. – СПб.: Имп. Акад. Наукъ, 1787. – С. 187–189.
12. Про харківських городничих див.: *Багалеї Д. И., Миллер Д.П.* История города Харькова... – Т. 1. – С. 184.
13. Досить кумедно про Трохима Ека розповідає Крістоф Дітріх Роммель, професор Харківського імператорського університету 1809–1813 рр.: «Поліцмейстер, городничий, був також русифікованим німцем. Відразу після свого приїзду я придбав двох курляндських коней, яких запрягають у сани; та однієї темної ночі вони щезли. Коли я заявив про це городничому, він запитав, скільки я дам за те. Незабаром ми домовилися за ціну, він направив агента поліції, який наступної ночі вивів моїх коней прямо зі стайні розбійників у сусідньому містечку (Богодухові) і повернув їх майже не ушкодженими» (Роммель Кр. Д. Спогади про мое життя та мій час. – Харків, 2001. – С. 129).

14. Див. колоритні подробиці про міста Гетьманщини: *Сердюк І. Полкові міста...* – С. 96–102.
15. Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст. – К., 1990. – С. 45.
16. ДАХО, ф. 56, оп. 1, спр. 407, арк. 1–3.
17. Там само, спр. 675, арк. 1, 4 і зв.
18. Там само, спр. 467, арк. 1, 2.
19. Там само, спр. 891, арк. 1, 3, 4, 9 - 9зв.
20. Там само, спр. 561, арк. 2.
21. Там само, спр. 1015, арк. 1.
22. Там само, спр. 690, арк. 1, 3 - 3зв., 6.
23. «украдала у нее юпку и кофту 12 платков 4 барсовой 2 красной тюфяной 3 тафтяной 4 палевой, 4 рубашек муслиновая с потставкой».
24. ДАХО, ф. 56, оп. 1, спр. 900, арк. 1, 3 - 3зв., 13.
25. Там само, спр. 540, арк. 1, 2.
26. Там само, спр. 462, арк. 2, 3, 6, 11.
27. Ішлося про зміну соціального статусу від кріпосного селянина до міщанина. Міщанство мало низку пільг і політичних прерогатив щодо вибору власного правління. На колишній Слобідській Україні цей прошарок створювався штучно. Однак, напевно, йдеться про ширші конотативні рамки. Злочинці інколи називали себе «вольной земли мещане», а кременчуцьке міщанство, куди мав тікати Петро Сирков, досить цікаве в девіантному зрізі. Про ці проблеми готую окрему статтю щодо підліткової злочинності в Катеринославському намісництві.
28. ДАХО, ф. 56, оп. 1, спр. 391, арк. 1–3.
29. Там само, спр. 304, арк. 1, 2.
30. Там само, спр. 137, арк. 1, 2.
31. Там само, спр. 1016, арк. 1, 3, 7.
32. Там само, спр. 688, арк. 2, 3, 4, 12.
33. Там само, спр. 1012, арк. 1, 2.
34. Там само, спр. 201, арк. 1.
35. Там само, спр. 1042, арк. 1–3.
36. Там само, спр. 895, арк. 1, 3, 4; спр. 517, арк. 1 і зв., 2; див. також: спр. 386, арк. 1 і зв., 2, 10.
37. *Сердюк І. Полкові міста...* – С. 116.
38. ДАХО, ф. 56, оп. 1, спр. 251, арк. 2, 3, 4; див. також: спр. 307, арк. 1, 2, 9, 13, 19 та ін.
39. Там само, спр. 309, арк. 1.
40. Там само, спр. 891, арк. 3, 4.
41. Там само, спр. 251, арк. 2, 3, 4.
42. *Соловей Д. Нариси з історії торгівлі на Слобожанщині в першій половині XIX століття (З архівних джерел) // Збірник науково-дослідчої катедри української культури. – Харків, 1930. – Т. X. – С. 55 (див. також с. 59).*

Владимир Маслийчук

Подростковое преступление в Харькове (80 – 90-е гг. XVIII в.)

В статье автор рассматривает факты подростковой преступности в центре Харьковского наместничества – городе Харькове. Основные виды преступности (воровство) были связаны с торговым характером города. Частыми были случаи обворовывания наемными работниками своих хозяев. Исследователь считает, что основным критерием, определяющим в то время Харьков, будет транзит и бойкая торговля, особое разделение труда в прединдустриальном городе. В то же время образование и административные заведения не играли для Харькова основную роль.

Ключевые слова: *подросток, преступление, город, Харьков, совестный суд.*

Volodymyr Masliychuk

The teen's crime in Kharkiv (1780–90ies)

The article deals with the facts of teen's delinquency in the centre of Kharkiv area (Kharkivske namisnytvo) – the city of Kharkiv. The basic types of criminals (the pilferages) were connected to the trade character of the city. Quiet often the masters were robbed by their own hirelings. The Author concludes that the characteristic feature of Kharkiv at that time was its role in transit and trade that caused the special division of labour in pre-industrial city. At the same time educational and administrative institutions have never played the leading role in city life.

Key words: *teen, crime, city, Kharkiv, conciliation court.*